

האם מותר לשמוח בנפילת אויבים?

הקדמה¹

מפורסם מאד הוא הפסוק "בְּנֶפֶל אוֹיְבֶיךָ אֵל תִּשְׂמַח" (משלי כד, יז²), וכן מפורסם מאד מאמר חז"ל: "מעשי ידי טובעים בים, ואתם אומרים שירה?!!" (מגילה י ע"ב וסנהדרין לט ע"ב). משני המקורות הללו עולה שאסור לשמוח בנפילת אויבים. אולם לעומת זאת, בפרשתנו מופיעה שירת הים, שאותה שרו משה ובני ישראל לדי אחרי טביעת המצרים בים, ולימדונו חז"ל, בניסוח הברכה שאחרי קריאת שמע, ששירת הים נאמרה "בשמחה רבה!"

גם בהפטרה אנו קוראים על שירת דבורה (שופטים פ"ה) בעקבות הניצחון על סיסרא, ובשביעי של פסח - שבו קוראים בתורה שוב את שירת הים - מפטירים בשירת דוד (שמואל ב פכ"ב)³ בעקבות נצחונותיו על אויביו, וכתב רש"י במסכת ערכין (יא ע"א): "אין אדם שר שירה אלא מתוך שמחה!"

נמצאנו למדים שגדולי ישראל, משה רבנו, דבורה הנביאה ודוד המלך שרו ושמחו על נפילת אויביהם! כיצד אם כן יתישב הפסוק "בְּנֶפֶל אוֹיְבֶיךָ אֵל תִּשְׂמַח", ומאמר חז"ל "מעשי ידי טובעים בים, ואתם אומרים שירה?!!" עם כל המקורות הסותרים?

¹ את הגרעין היסודי למאמר זה שמעתי מפי ד"ר גדעון ארליך באופירה (היא שרם א-שיד), שעל שפת ים סוף, בשבת קדש פרשת בשלח, שבט תשמ"ב. אחר כך הוא גם כתב כמה מאמרים בנושא בשם "מעשה ידי טובעים בים", ב"הצופה" ערב שביעי של פסח, כי בניסן תשמ"ב, גירסא מעודכנת יותר ב"הצופה" ניסן תשנ"ט, ועיין גם ב"מעט מן האור" גיליון רפ"ט כי בניסן תשס"ה. הדברים גם הועלו למרשתת בשם זה. כמו כן נכתבו על הנושא מאמרים רבים ובהם על ידי הרב בנדיקט: "הלל ושירה" בקובץ "תורה שבעל פה" כרך כה (מוסד הרב קוק ירושלים, תשמ"ד) ובספרו "אסופת מאמרים" (מוסד הרב קוק ירושלים, תשנ"ד), הרב יעקב אריאל בספרו "מאהלי תורה" לפרשת בשלח: "מעשה ידי טובעים בים", וב"תחומין" ד', הרב עדיאל לוי ב"תחומין" י': "בנפל אויבך אל תשמח", ד"ר דניאל מלאך ב"תחומין" כ"ב: "באבד רשעים - רינה או קינה?", הרב אליהו זיני בבטאון הטכניון תשמ"ד, הרב יואל ליברמן בספר "מרחבים" ה': "מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה?", הרב משה צוריאלי: "באבד רשעים רינה" באתר ערוץ 7, ועוד.

² פסוק זה הובא גם בפרקי אבות פ"ד מ"ט כדברי שמואל הקטן. ועיין שם במפרשים מה ראה שמואל הקטן להביא את דברי שלמה המלך.

³ מגילה לא ע"א ושו"ע או"ח סימן תצ ס"ח.

חלק א: "בְּנִפְל אוֹיְבֶךָ אל תשמח" והפסוקים הסותרים

א. האם משה ובני ישראל שרו רק על הצלתם?

ניתן היה לכאורה ליישב שמשה ובני ישראל לא שרו על טביעת המצרים בים, אלא רק על הצלתם מידי המצרים. אבל התבוננות בשירה מעלה שהצלת בני ישראל נזכרת בה מעט מאד, ורובה עוסקת בתיאור טביעת המצרים בים! כך נאמר שם:

- א. "אשירה לדי' כי גאה גאה, סוס ולכבו רמה בים.
- ב. עזי זזמרת י-ה ויהי לי לישועה. כתב רש"י: "לשון 'זזמרת' – לשון 'לא תזמר' (ויקרא כה, ד), ו'זמיר עריצים' (ישעיהו כה, ה), לשון כיסוח וכריתה, עזו ונקמתו של אלקינו היו לנו לישועה".
- ג. ד' איש מלחמה, ד' שמו.
- ד. מרכבת פרעה וחילו ירה בים, ומבחר שלשיו טבעו בים סוף.
- ה. תהמת יכסימו, ירדו במצולת כמו אבן.
- ו. ימינך ד' נאדרי בכח, ימינך ד' תרעץ אויב.
- ז. וברב גאונך תהרס קמיד, תשלח חרנך יאכלמו כקש.
- ח. וברוח אפיך נערמו מים, נצבו כמו נד זולים, קפאו תהמת בלב ים.
- ט. אמר אויב: ארדף אשיג אחלק שלל, תמלאמו נפשי אריק חרבי, תורישמו ידי.
- י. נשפת ברוחך כסמו ים, צללו כעופרת במים אדירים.
- יא. מי כמכה באלים ד', מי כמכה נאדר בקדש, נורא תהלת עשה פלא.
- יב. נטית ימינך תבלעמו ארץ".

גם המשך השירה אינו מתאר את הצלת בני ישראל מידי המצרים, אלא את הפחד שנפל על העמים בעקבות טביעת המצרים, ואת כניסת בני ישראל לארץ ישראל ובניית בית המקדש. וכבר כתב ה"קדושת לוי"⁴: "והנה בכל שירת הים לא הזכר והוכפל, רק אובדן מצרים, ולא הצלת ישראל מן הים!" וכן כתב ה"אזנים לתורה"⁵: "גם משה וגם מרים הדגישו בשירתם את השמחה על מפתם של המצרים, עריצי ארץ".

רואים אם כן שמשה רבנו ובני ישראל שמחו ואמרו שירה על טביעת המצרים בים, וכיצד יתכן ששלמה המלך סתר את דבריהם ואמר: "בנפל אויבך אל תשמח"?! אותה שאלה נשאלת על דברי חז"ל שאמרו שדי' אסר לשמוח בנפילת רשעים בגלל "מעשי ידי טובעים בים".

⁴ בפרשת יתרו בד"ה "אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים" (יט, ד).

⁵ בפרשת יתרו (יח, ט).

ב. האם דבורה הנביאה שרה רק על הצלת בני ישראל?

גם דבורה הנביאה, בשירתה הנקראת בהפטרות השבוע, מתארת בצורה מפורטת את טביעת הכנענים בנחל קישון: "נחל קישון גרפם, נחל קדומים, נחל קישון" (שופטים ה, כא), וכן היא מאריכה בתיאור הריגת סיסרא: "ידה ליתד תשלחנה וימינה להלמות עמלים, והלמה סיסרא, מחקה ראשו, ומחצה וחלפה רקתו. בין רגליה כרע נפל שכב, בין רגליה כרע נפל, באשר כרע שם נפל שדוד" (שם, כו-כז). ומסיימת: "כן יאבדו כל אויביך ד" (שם, לא).

כיצד אם כן נתן שלמה המלך החכם מכל אדם, בספר משלי, הדרכה מנוגדת למעשי משה רבנו ודבורה הנביאה?

ג. האם דוד המלך שר רק על הצלתו?

לא רק על משה רבנו ועל דבורה הנביאה חלק לכאורה שלמה המלך, באומרו "בנפל אויבך אל תשמח", אלא גם על אביו, דוד המלך, שגם כן אמר שירה "ביום הציל ד' אתו מכף כל איביו ומכף שאול" (שמואל ב כב, א), ושם אמר: "ארדפה איבי ואשמידם, ולא אשוב עד כלותם. וְאֶכְלֵם וְאֶמְחָצֵם ולא יקומו, ויפלו תחת רגלי... ואשחקם כעפר ארץ, כטיט חוצות אדיקם אַךְקַעֵם" (שם, לח-מג). עוד אמר דוד המלך בספר תהילים (נח, יא): "ישמח צדיק כי חזה נקם, פעמיו ירחץ בדם הרשע"!

ד. "באבד רשעים רנה"

אם לא דיינו בכך ששלמה המלך חלק לכאורה על משה רבנו, על דבורה הנביאה ועל אביו דוד המלך, הרי ששלמה המלך, באומרו "בנפל אויבך אל תשמח", גם סתר בזה את דברי עצמו, שאמר באותו ספר (משלי יא, י): "באבד רשעים רנה"⁶!

ה. תירוצי חז"ל על הפסוק "בנפל אויבך אל תשמח"

את השאלה כיצד אמר שלמה המלך מצד אחד "בנפל אויבך אל תשמח", ומצד שני "באבד רשעים רנה", שאלו חז"ל וענו עליה, ועל פי תירוץ לסתירה זו ניתן לישוב גם את כל המקורות האחרים שראינו: שירת הים, שירת דבורה, ושירת דוד!

⁶ וכמו שאמרו במסכת שבת (ל ע"א) על ענין אחר: "אנת שלמה, אן חכמתך? אן סוכלתנותך? לא דיך שדברך סותרים דברי דוד אביך, אלא שדברך סותרים זה את זה!"

1. הסבר התנא דבי אליהו

בתנא דבי אליהו רבא (סוף פרק י"ח) אמרו חז"ל: "הרי הוא אומר: 'בנפל אויבך אל תשמח ובכשלו אל יגל לבך' וגוי' (משלי כד, יז), ולהלן הוא אומר: 'ובאבד רשעים רנה' (משלי יא, ז)! כיצד יתקיימו שני כתובים הללו? אלא **תלמיד חכם** שנצחך היום בהלכה, ולמחר בא דבר לידו - **אל תשמח בו**, שנאמר: 'פן יראה ד'". אבל אם אחד מישראל שהוא **רוצה לשמוח במפלתן של רשעים** - באותן המבקשים לעשות רעה לישראל חברו, שהם רשעים גמורים - **מותר לשמוח ברעתן!**

ושמא תאמר: מנין לך לומר כך? תדע לך שכך הוא, צא ולמד מנבל הכרמלי, שבאו אצלו אותן עשרה התלמידים של דוד, וראו אצלו כל אותה הסעודה ולא רצו ליהנות ממנה, שהיו אומרים להם שלא ביקש זה אלא להורגן. ברוך המקום, ברוך הוא, שאין לפניו לא עוולה, ולא שכחה, ולא משוא פנים. כשם שביקש נבל הכרמלי מיתתן של תלמידי חכמים, לפיכך נפל וימת. וכי מה כתיב בענין של אחריו? 'וישמע דוד כי מת נבל, ויאמר: ברוך ד' אשר רב את ריב חרפתי מיד נבל' (שמואל א כה, לט)⁷.

לפי זה לא קשה על שלמה המלך לא ממש רבנו, לא מדבורה הנביאה, לא מדוד המלך, ולא מדברי עצמו! שכן משה ובני ישראל שרו על מות המצרים הרשעים, דבורה שרה על מות סיסרא וחייליו הרשעים, דוד המלך אמר: "**ישמח צדיק** כי חזה נקם, פעמיו ירחץ בדם הרשע", ושלמה גם כן אמר: "**באבד רשעים** רנה", ואילו הפסוק "בנפל אויבך אל תשמח ובכשלו אל יגל לבך" מתיחס רק לנפילת צדיק!

אמנם יש לשאול שדוד אמר שירה "ביום הציל ד' אתו מכף כל איביו ומכף שאול" (שמואל ב כב, א), ומשמע שדוד שר על מפלת שאול, אף על פי ששאול היה צדיק! וכן נראה לכאורה מהגמרא (מועד קטן טז ע"ב) שאמרה ביקורת על כך שדוד שר על מפלת שאול!

הסביר הרב עובדיה יוסף ("מאור ישראל" שם) שדוד לא שר על מפלת שאול, אלא רק על הצלתו מיד שאול, ורק על שאר האויבים שאינם מישראל הוא שר על מפלתם, אבל על נפילת שאול לא רק שדוד לא שר, אלא להיפך, הוא קרע את בגדיו, ובכה וצם ואמר קינה גדולה (שמואל ב א, יא-כז)!

⁷ א. עיין שם ב"מאורי אש"י אות ש.

ב. מדרש זה הובא בקיצור ובשינוי לשון קצת בילקוט שמעוני פרשת קדושים רמז תרי"ג.

מדוע אם כן אמרה הגמרא ביקורת על שירת דוד על מות שאול? כיון שהיה נראה מהשירה כאילו היא על מפלת שאול, לכן אמרה הגמרא ביקורת על כך⁸!

2. הסבר הגמרא במגילה

גם בגמרא נאמרו דברים דומים להסבר שנאמר בתנא דבי אליהו: במסכת מגילה (טז ע"א) מספרת הגמרא שכאשר עלה מרדכי על הסוס, הוא בעט בהמן. שאל אותו המן: והרי כתוב "בנפל אויבך אל תשמח"! השיב לו מרדכי: "הני מילי בישראל, אבל בדידכו כתיב: 'ואתה על במותימו תדרוך' (דברים לג, כט)!"
אמנם בגמרא החילוק הוא בין גויים לישראל, ולא בין צדיקים מישראל לרשעים מישראל, כפי שכתב התנא דבי אליהו, אך אפשר שהגמרא מסכימה עם התנא דבי אליהו, אלא שמרדכי אמר להמן רק את מה שהיה שייך לענינו, ולא רצה לומר לו את כל גדרי "בנפל אויבך אל תשמח", שהפסוק אינו מתייחס גם לרשעים מישראל⁹.

3. דיון בדברי התנא דבי אליהו והגמרא במגילה

לכאורה יש לשאול, הן על התנא דבי אליהו, והן על הגמרא: כיצד שייך לומר על אחד מישראל "אויבך"? והרי התורה בדרך כלל קוראת לאדם מישראל "אחיך", או "רעך"! ולפי התנא דבי אליהו קשה עוד יותר ש"אויבך" הוא תלמיד חכם! האם מצאנו שהתורה קוראת לאדם מישראל "אויבך"?
התשובה היא שמצאנו כן מספר פעמים בתנ"ך:
א. בפרשת משפטים (כג, ד) נאמר: "כי תפגע שור אִיבְךָ או חמורו תעה, השב תשיבנו לו", ומצוות השבת אבידה נוהגת רק בישראל, כמו שכתוב בפרשת כי תצא (כב, א):

⁸ מעיון במהלך הפסוקים בספר משלי (כד, טז-יח) ניתן היה לומר שהפנייה מכוונת רק כלפי הרשע. שכן בפסוקים הקודמים שם, פונה שלמה אל הרשע ואומר לו: "אל תארב רשע לנוה צדיק, אל תשדד רבצו. כי שבע יפול צדיק וקם, ורשעים יכשלו ברעה. בנפל אויבך – הצדיק – אל תשמח, ובכשלו אל יגל לבך, פן יראה ד' ורע בעיניו, והשיב מעליו אפו". אם כן פסוק זה אמר שלמה המלך לרשע, שלא ישמח בנפילת הצדיק, אך הוא לא אמר זאת ליהודי ביחס לגוי או ביחס ליהודי רשע! אבל מהתנא דבי אליהו שאמר: "אלא תלמיד חכם שנצחך היום בהלכה, ולמחר בא דבר לידו – אל תשמח בו", משמע שלמד שהפסוק אינו נאמר כלפי הרשע, אלא כלפי תלמיד חכם אחר. ואכן ב"דעת מקרא" שם חילק בין הפסוקים "אל תארב רשע לנוה צדיק, אל תשדד רבצו, כי שבע יפול צדיק וקם, ורשעים יכשלו ברעה" שנאמרו כלפי הרשע, לבין הפסוק "בנפל אויבך אל תשמח, ובכשלו אל יגל לבך, פן יראה ד' ורע בעיניו, והשיב מעליו אפו" שנאמר כלפי כל אדם.
⁹ ועיין בהמשך המאמר, שאכן הגמרא במקומות אחרים אומרת על רשעים מישראל שמתו: "באבד רשעים רנה".

"לא תראה את שור אחיך או את שיו נדחים והתעלמת מהם, השב תשיבם לאחיך".
וכן פסק הרמב"ם¹⁰.

ב. בספר שמואל (א ב, א) התפללה חנה: "רחב פי על אויבי", ופירש רש"י: "על פנינה!"

ג. עוד מסופר בספר שמואל (א כד, ד) שכאשר שאול נכנס למערה שבה ישבו דוד ואנשיו, אמרו אנשי דוד אליו: "הנה היום אשר אמר ד' אליך: הנה אנכי נותן את אייך בידך, ועשית לו כאשר יטב בעיניך", והתכוונו לשאול!

ד. כעין זה נאמר גם אחר כך בספר שמואל (א כו, ח), כאשר שאול שכב ישן במעגל, דוד ואבישי ירדו אליו, אמר אבישי לדוד: "סגר אלקים היום את אייך בידך, ועתה אכנו נא בחנית..."!

אם כן הביטוי "אויבך" מתפרש במקומות רבים על אויב מישראל!

יש להוסיף שחז"ל דרשו במסכת קדושין (ל' ע"ב) את הפסוק בתהלים (קכז, ה) "כי ידברו את אויבים בשער" - "אפילו האב ובנו, הרב ותלמידו, שעוסקין בתורה בשער אחד, נעשים אויבים זה את זה, ואינם זזים משם עד שנעשים אוהבים זה את זה". רואים שחז"ל דרשו ששני תלמידי חכמים שמתנצחים בהלכה נקראים לענין זה בשם "אויבים"! בדיוק כמו שאמר ה"תנא דבי אליהו"¹¹!

חלק ב: "מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה" ואי אמירת הלל בימים האחרונים של פסח

א. "מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה?!"

למדנו בגמרא במסכת מגילה (טז ע"א) שהפסוק "בנפל אויבך אל תשמח" מתיחס לאויב מישראל, אבל קשה, שכן באותו פרק עצמו במסכת מגילה (י ע"ב) נאמר גם: "מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה?!" שמשם מוכח לכאורה שאסור לשמוח בנפילת אויבים! כיצד יתישבו שתי סוגיות אלו?

¹⁰ הלכות גולה ואבדה פי"א ה"א-ה"ג [אמנם עיין שם במכילתא (משפטים מסכתא דכספא פ"כ) שנחלקו בזה].

¹¹ עיין עוד ב"דעת מקרא" במשלי שם בהערה 92 סעיף ב שכתב: "ודייק הכתוב ואמר: 'בנפל אויבך', ולא אמר: 'אויבי עמך', ולא 'אויבי ד', שעל אלה אמר המשורר: 'הלא משנאיך ד' אשנא' (תהלים קלט, כא) וכן אמר החכם לעיל: 'ובאבד רשעים רנה' (יא, ז)".

1. למי נאמר "מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה?!"

כדי לענות על הסתירה יש לראות את הסוגיא. כאמור, מקור הבטוי "מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה" הוא במסכת מגילה (י ע"ב) ובמסכת סנהדרין (לט ע"ב), וכך נאמר שם במסכת מגילה: "ר' יהושע בן לוי פתח לה פיתחא להאי פרשתא מהכא [רש"י: כשהיה רוצה לדרוש בענין איגרת פורים היה מתחיל לדרוש מקרא זה]: 'והיה כאשר שש ד' עליכם להיטיב אתכם כן ישיש להרע אתכם' (דברים כח, סג בשינוי לשון). ומי חדי הקב"ה במפלתן של רשעים? והא כתיב: 'בצאת לפני החלוץ ואמרים: הודו לד', כי לעולם חסדו' (דהיי"ב כ, כא) [רש"י: ביהושפט כתיב, בדברי הימים, כשיצא להלחם על העמונים והמואבים שבאו עליו]. ואמר ר' יוחנן: מפני מה לא נאמר 'כי טוב' בהודאה זו? [רש"י: הודו לד' כי טוב - משמע טוב שיקלסו לפניו על זאת] לפי שאין הקדוש ברוך הוא שמח במפלתן של רשעים.

ואמר רבי יוחנן: מאי דכתיב 'ולא קרב זה אל זה כל הלילה' (שמות יד, כ)? בקשו מלאכי השרת לומר שירה, אמר הקב"ה: מעשה ידי טובעין בים ואתם אומרים שירה?!"

תירצה הגמרא: "אמר רבי אלעזר: הוא אינו שש, אבל אחרים משיש [רש"י: אחרים משיש - וכשנתחייבו כלייה בימי המן היו אויביהן שמחין להן]. ודיקא נמי דכתיב: 'כן ישיש', ולא כתיב 'ישוש' שמע מינה".

מפורש בגמרא שביטוי זה - "מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה" - נאמר **למלאכים!** יש אם כן הבדל ברור בין בני ישראל, שכן אמרו שירה, לבין המלאכים, שכלפיהם אמר הקב"ה: "מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה?!" ההסבר פשוט: אנו, שסבלנו מהאויבים וניצלנו מהם - שמחים במפלתם, אבל המלאכים לא סבלו ואין להם מה לשמוח¹². אם כן אין סתירה בין סוגיא זו לסוגיא שעוסקת במרדכי והמן, שכן לפי שתי הסוגיות יש לנו לשמוח במפלת האויב הרשע!

2. הסבר המדרש על אי שירת המלאכים

דרשה דומה לדרשת הגמרא נאמרה במדרש תנחומא, ויש להתבונן ביחס שבין שתי הדרשות.

¹² "חידושי אגדות" למהר"ל סנהדרין לט ע"ב, "פה קדוש" לגר"י מוולוז'ין שמות טו, א (בסוף חומש "העמק דבר").

כך נאמר במדרש תנחומא [ישן (בשלח יג)]: "בשעה שהיו ישראל חונים על הים, באו מלאכי השרת לקלס להקב"ה ולא הניחן הקב"ה, שנאמר: 'ולא קרב זה אל זה' וגו' ואומר: 'וקרא זה אל זה' (ישעיהו ו, ג). למי היו דומין? למלך שנשבה בנו, לבש נקמה באויבו והלך להביא אותו, ובאו הבריות לומר לו אימנון. אמר להן: לכשאני פודה את בני אתם מקלסים אותי. כך **ישראל היו נתונים בצרה בים**, באו מלאכי השרת לקלס להקב"ה, נזף בהם. אמר להם הקב"ה: בני נתונים בצרה ואתם מקלסין לפני! כיון שעלו מן הים בקשו ישראל ומלאכי השרת לומר שירה... אמר הקב"ה למלאכי השרת: הניחו לישראל תחילה... שנאמר: 'קדמו שָׁרִים, אחר נגנים, בתוך עלמות תופפות' (תהלים סח, כו). 'קדמו שרים' - אלו ישראל, 'אחר נגנים' - אלו המלאכים, 'בתוך עלמות תופפות' - אלו הנשים".

בשונה מדברי הגמרא, שאמרה: "מעשה ידי טובעים בים", נאמר במדרש: "ישראל היו נתונים בצרה בים". לפי זה לא מדובר כאן על טביעת המצרים בים, אלא על **עם ישראל** הנתון בצרה!¹³ אבל אם כן כלל לא מובן: וכי רצו המלאכים לומר שירה על צרת ישראל!?

דבר זה מתבאר מהלימוד: "שנאמר: 'ולא קרב זה אל זה כל הלילה', ואומר: 'וקרא זה אל זה ואמרי' (ישעיהו ו, ג)". דהיינו חז"ל למדו שהביטוי "זה אל זה" המופיע מלבד בפרשתנו, רק פעם אחת נוספת בכל התנ"ך כולו!¹⁴ "וקרא זה אל זה ואמר", מלמד אותנו בגזרה שוה שבאותו הלילה לא התקיים "וקרא זה אל זה ואמר", דהיינו שהמלאכים לא שרו! אבל אין הכוונה שהמלאכים רצו לשיר שירה **מיוחדת** בעקבות טביעת המצרים בים, או ח"ו בגלל צרת בני ישראל, וד' לא הניח להם, אלא שד' לא הסכים שהמלאכים ישירו את השירה **שהם רגילים לשיר בכל יום!** והסיבה היא מפני שבני ישראל היו נתונים בצרה! אבל אחרי טביעת המצרים בים, אמרו המלאכים שירה, כמפורש במדרש¹⁵!

3. האם יש מחלוקת בין הגמרא למדרש?

יש לשאול: האם זו גם כוונת הגמרא, או שמא זו מחלוקת בין הגמרא לבין המדרש?

במבט ראשון נראה שזו מחלוקת. שהרי בגמרא נאמר "מעשה ידי טובעים בים", והמצרים הם שטבעו, ולא ישראל, ובמדרש נאמר: "ישראל נתונים בצרה".

¹³ ועיין גם ברש"י שמות יד, טו ויד, יט.

¹⁴ עיין במסורה וב"בעל הטורים" כאן.

¹⁵ כעין זה נאמר גם במדרש שמות רבה כג, ז ובפרקי דרבי אליעזר פרק מב.

אבל יש לשאול: הפסוק "ולא קרב זה אל זה כל הלילה" כתוב לפני טביעת המצרים בים, ואם כן כיצד דרשה הגמרא שד' אמר למלאכים "מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה"? והרי בשלב זה המצרים עדיין לא טבעו! ועוד: איזו שירה רצו המלאכים לומר? והרי המצרים עדיין לא טבעו! נראה שכיון שמקור הדרשה בגמרא הוא מאותו פסוק שממנו דרש המדרש: "ולא קרב זה אל זה כל הלילה", גם כוונת הגמרא היא לשירת המלאכים הרגילה, והכוונה בביטוי "מעשה ידי טובעים בים" היא לעם ישראל! ואף על פי שבני ישראל לא טבעו בים, כיון שהם היו קרובים לטביעה, אמר הקב"ה למלאכים: "מעשה ידי טובעים בים", כמו שנאמר במכילתא (בשלח, פרשה ה): "ידידי טובעים במים", וכן נאמר בגמרא בסוטה (לז ע"א) על בני ישראל בשעה שנחשון בן עמינדב קפץ למים: "ידידי טובעים בים!" מפני שעמדו לפני טביעה¹⁶.

כמו כן יש להביא ראיה לכך שהבטוי "מעשה ידי" הנאמר בגמרא מתייחס לעם ישראל. במשנה בתחילת פרק חלק נאמר: "כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא, שנאמר: 'ועמך כולם צדיקים, לעולם ירשו ארץ, נצר מטעי, מעשה ידי להתפארי' (ישעיהו ס, כ)".

וכן אמרו במדרש "שלשה וארבעה" (סעיף מב)¹⁷: "ארבעה דברים נקראו מעשי ידיו של הקב"ה, ואלו הן: שמים, וישראל, ומקדש, והלוחות. שמים, שנאמר: 'כי אראה שמיך, מעשה אצבעותיך' (תהלים ח, ד). ישראל, שנאמר: 'כי בראותו ילדיו, מעשי ידי' (ישעיהו כט, כג). ונאמר: 'בנים אתם לדי אלקיכם' (דברים יד, א). מקדש, שנאמר: מקדש, ד', כוננו ידיך' (שמות טו, יז). והלוחות, שנאמר: 'והלחת מעשה אלקים המה' (שמות לב, טז)¹⁸. יש לציין שבמדרש זה נאמרו ארבעה דברים שנקראו מעשה ידיו של הקב"ה, וכולם הם דברים עליונים: שמים, מקדש, לוחות הברית וישראל, ולא נאמר שם שהמצרים נקראו מעשה ידיו של הקב"ה¹⁹.

¹⁶ עיין ב"תורה שלמה" (שם, כ אות קכו) שהסיק כך, אבל הביא גם דעות שהסבירו שהכוונה למצרים.

¹⁷ עמ' 539 בספר "אוצר מדרשים".

¹⁸ עיין עוד בישעיהו יט, כה ובמחלוקת המפרשים שם (מבני יקירי הרב בניהו נ"י).

עיין גם ב"חנכת התורה" לרבי ר' העשיל (פיוטערקוב תר"ס) פרשת בשלח (אות עא) ובספר "טעמי המנהגים ומקורי הדינים" עמ' רמג סימן תק"פ בהערה, ובשו"ת "ציץ אליעזר" חלק כ"ב סימן ל"ה. ועיין עוד ב"תורה שלמה" שמות יד, כ אות קכו, ועיין גם בדברי הרב בנדיקט במאמר הנזכר בהערה 1, ועיין עוד בזהר הקדוש תרומה קע ע"ב המובא בקיצור ב"תורה שלמה" שם, וביתר הרחבה הובאו דברי הזהר במאמרו של הרב יואל ליברמן בספר מרחבים ה עמוד 186 ועיין גם בהערה 33 שם.

עוד יש לציין שבמדרש זה נאמר שארבעה דברים נקראו מעשה ידיו של הקב"ה, אבל המדרש הביא את הביטוי "מעשה ידי" רק על ישראל, ואילו על שאר שלושת הדברים נאמרו ביטויים אחרים, כמו "מעשה אצבעותיך", "כוננו ידיך", ו"מעשה אלקים".

אבל לעומת זאת יש מקור שבלשון חכמים נקראו גם ישראל וגם אומות העולם בשם "מעשי ידיו" של הקב"ה. כך נאמר בגמרא בסנהדרין (צח ע"ב): "אמר רבי יוחנן: בשעה שאמר הקדוש ברוך הוא: הללו מעשה ידי והללו מעשה ידי, היאך אאבד אלו מפני אלו?" ופירש רש"י שם (בד"ה "רהיט ונפיל תורא"): "הקדוש ברוך הוא כיון שראה מפלתן של ישראל [שחטאו] נותן גדולתו לעובדי כוכבים, וכשחוזרים ישראל בתשובה ונגאלין קשה לו לאבד עובדי כוכבים מפני ישראל".

ב. מדוע אין גומרים את ההלל בששת הימים האחרונים של פסח?

1. הסבר ה"בית יוסף" והאחרונים

מפורסם ההסבר שאין אומרים הלל שלם בשביעי של פסח בגלל "בנפל אויבך אל תשמח", ובגלל "מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה". מקור ההסבר הוא ב"בית יוסף" (אורח חיים סימן תצ) בשם "שבלי הלקט" בשם מדרש הרנינו, שהטעם הוא מפני שבשביעי של פסח טבעו המצרים בים ו"בנפל אויבך אל תשמח"¹⁹. ממדרש זה, שהביא ה"בית יוסף" מוכח שהוא סובר ש"בנפל אויבך אל תשמח" מתייחס גם לאויב גוי, ולא כמו שהסבירו הגמרא במסכת מגילה (טז ע"א) והתנא דבי אליהו.

הט"ז (שם ס"ק ג) וה"משנה ברורה" (שם ס"ק ז) כתבו בדומה למדרש שהביא ה"בית יוסף", אבל בשונה קצת ממנו: "קורין ההלל בדילוג וכו' - מפני שביום שביעי של פסח נטבעו המצרים. אמר הקב"ה: 'מעשי ידי טובעים בים ואתם

¹⁹ עיין במאמר הקודם (פ"ה), שם נאמר שארבעה דברים אלו נקראו "קנין", ונתבארה משמעות המושג "קנין" ביחס אליהם, ושם במקום "הלוחות" נאמר: "התורה".

²⁰ עיין "אוצר מדרשים" לר' יהודה דוד אייזענשטיין עמ' 137-138, פסיקתא רבתי "מאיר עין" פרשה ל"ח אות א, פסיקתא דרב כהנא פסקא אחריתא דסוכות (מהדורת ר"ש בובר דף קפט ע"א והערה נח שם) וילקוט שמעוני אמר תרנ"ד.

אומרים שירה לפני'. וכיון שבשביעי אין אומרים אותו, על כן בחול המועד גם כן אין אומרים אותו, שלא יהיה עדיף מיום טוב אחרון²¹.

מהפוסקים הנ"ל מוכח שהם למדו שהכינוי "מעשה ידי" האמור בגמרא מתייחס למצרים, ולא לעם ישראל, בניגוד למה שהוסבר לעיל.

אבל יש לשאול: כיצד הביאו הט"ז וה"משנה ברורה" את הדברים שאמר ד' למלאכים? והרי הגמרא חילקה בפירוש בין המלאכים, שכלפיהם אמר הקב"ה שלא יאמרו שירה, לבין בני ישראל שאמרו שירה!

2. שאלת המהרש"א מהגמרא במסכת ברכות

שאלה נוספת שאל המהרש"א: במסכת ברכות (ט ע"ב) נאמר: "אמר ר' יהודה בריה דרבי שמעון בן פזי: ק"ג פרשיות אמר דוד, ולא אמר 'הללויה', עד שראה במפלתן של רשעים, שנאמר: 'יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם, ברכי נפשי את ד' הללויה' (תהלים קד, לה)".

כן אמרו שם גם בהמשך הגמרא (י ע"א): "אמר ר' יוחנן בשם ר' שמעון בן יוחאי: ראה [דוד] במפלתן של רשעים ואמר שירה, שנאמר: 'יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם, ברכי נפשי את ד' הללויה'".

לפי זה לא רק שמותר לשמוח בשעת נפילת הרשעים, אלא אדרבא, נפילת הרשעים היא שגורמת לשמחה גדולה ומיוחדת!²²

²¹ א. מקורם ב"ארחות חיים" (הלכות תפלת המועדים עמ' קעא) וב"כל בו" (סדר תפלת המועדות סימן נב) עיין שם.

ב. כתב בספר "דברי יוסף" [לגאון רבי יוסף קאנוויץ (הוצאת מוסד הרב קוק ירושלים, תשנ"ח)] עמ' 153-154: "לפי טעם זה קשה לכאורה: מדוע אנו אומרים חצי הלל בשביעי של פסח? ממה נפשך: או שנגמור את ההלל, כמו בכל החגים, או שלא נאמר הלל כלל, מטעם 'מעשה ידי טובעים בים'!..."

בני ישראל אשר סבלו כל כך הרבה מרשעים אלו, עליהם בודאי לשמוח על מפלתם [של המצרים], ולהם ראוי והגון לומר הלל לד' יתברך, שהציל אותם מידיהם, וכמאמר הכתוב: 'ובאבד רשעים רנה'. אולם אף על פי שבני ישראל צריכים לומר הלל על גאולתם, בכל זאת אינם רשאים לגמור את ההלל בשביעי של פסח שבו נטבעו המצרים, כי בפרק 'לא לנו' נאמר: 'כי אם לשמך תן כבוד', וכבוד ד' יתברך הוא תשובתן של רשעים ולא מיתתן, כי 'יתמו חטאים' כתיב, ולא: 'יתמו חטאים'. וכמו כן אין לומר ביום זה פרק 'אהבתי', אשר בו נאמר: 'חנן ד' וצדיק, ואלקינו מרחם'. אי אפשר לנו להזכיר מדת רחמיו בעת שהמצרים טובעים בים, כי הלא 'ורחמיו על כל מעשיו' כתיב, וכמו שאמר הקב"ה ליונה הנביא: 'ואיך לא אחוס על ניונה העיר הגדולה'. ומפני זה אף על פי שאנו אומרים הלל על גאולתנו ופדות נפשנו, אבל בכל זאת אין אנו רשאים לגמור את ההלל, אלא עלינו לדלג על שני פרקים אלו".

²² לכאורה נראה שהסבר זה של רבי שמעון בן יוחאי נתון במחלוקת, שכך נאמר שם בגמרא (י ע"א): "הנהו בריוני דהוו בשבבותיה דרבי מאיר, והוו קא מצערו ליה טובא, הוה קא בעי רבי מאיר רחמי עלויהו כי היכי דלימותו. אמרה ליה ברוריא דביתהו: מאי דעתך? - משום דכתיב: 'יתמו חטאים' (תהלים קד, לה): מי כתיב 'חוטאים'? 'חטאים' כתיב! ועוד, שפיל לסיפיה דקרא: 'ורשעים עוד

זו לשון המהרש"א (ברכות ט ע"ב): "ראה במפלתן של רשעים ואמר שירה - מכאן קשה למה שכתבו האחרונים בשם המדרש שאין אומרים הלל ביום אחרון של פסח משום שאמר הקב"ה: 'מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה לפני'. והרי הכא אמרו בהיפך! דלא אמר דוד הלל עד שראה במפלתן של רשעים"²³!

3. שאלת המהרש"א מהגמרא במסכת ערכין

עוד שאל המהרש"א (שם): "גם בפרק ב' דערכין (י ע"ב) אמרינן טעם אחר, דלכך אין אומרים הלל ביום אחרון דפסח, משום דאין חלוקין בקרבנותיהן!"
בגמרא במסכת ערכין (י ע"א וע"ב), שממנה הקשה המהרש"א נאמר כך: "מאי שנא בחג [הסוכות] דאמרינן [הלל] כל יומא, ומאי שנא בפסח דלא אמרינן [הלל] כל יומא?
דחג [הסוכות] - חלוקין בקרבנותיהן [רש"י: דפרי החג מתמעטים והולכים], דפסח - אין חלוקין בקרבנותיהן".

דהיינו מפני שקרבנות כל ימי הפסח שוים, לכן כולם נחשבים כאילו הם המשך של היום הראשון, ואין גומרים את ההלל אלא ביום הראשון. מה שאין כן בסוכות, שכל יום מקריבים קרבן אחר - פרי החג מתמעטים והולכים משלושה עשר עד לשבעה - נחשב כל יום כחג בפני עצמו, ולכן גומרים בכל יום את ההלל. יש לציין שה"בית יוסף" הנ"ל הביא גם הוא בתחילה את הסבר הגמרא בערכין, ורק אחר כך הביא את הסבר "שבלי הלקט" בשם המדרש הרנינו.

4. דברי ה"משנה ברורה" על פי הגמרא במסכת ערכין

אף על פי שה"משנה ברורה" בהלכות פסח הביא את הטעם של "מעשי ידי טובעים בים" לאי אמירת הלל שלם בימים האחרונים של פסח, כנזכר לעיל (בסעיף

אינם, כיון ד'יתמו חטאים' - 'ורשעים עוד אינם'! אלא, בעי רחמי עלויהו דלהדרו בתשובה - ורשעים עוד אינם. בעא רחמי עלויהו, והדרו בתשובה". מגמרא זו נראה שהפסוק אינו מתיחס לנפילת הרשעים, אלא לחזרתם בתשובה!

יש ליישב על פי מה שכתב רש"י: "חטאים - אות ח' בניקוד פתח כתיב, קרי ביה 'חטאים' אות ח' בניקוד חטף פתח, שיכלה יצר הרע". כלומר שפשט המלה היא שהחטאים, כלומר האנשים החוטאים באופן קבוע (על משקל גַנְבִים, שרגילים לגנוב באופן קבוע), ייכלו, ורק ברוריה אמרה דרך דרש שאפשר להסביר שהחטאים, כלומר היצר הרע והעברות ייכלו. ואין הכרח לומר שהיא חולקת על דרשתו של רבי שמעון בן יוחאי.

²³ עיין בצל"ח (ברכות י ע"א) שהקשה: "לא ידעתי איך נעלם ממאור עינינו המהרש"א שהוא מפורש בגמרא במסכת מגילה!" אבל באמת לא קשה כלל על המהרש"א, כיון שבגמרא נאמר שד' אמר זאת למלאכים, והוא אינו שש, אבל אחרים משיש! ואכן כך כתבו התוספות חדשים על מגילת תענית פ"ג.

1), בהלכות סוכה הסביר את טעם אמירת ההלל כל ימי חג הסוכות על פי הגמרא בערכין: על דברי ה"שולחן ערוך" (בסימן תרמ"ד ס"א): "שחרית, אחר חזרת התפילה נוטלין הלולב... וגומרים את ההלל, וכן כל שמונת ימי החג", כתב ה"משנה ברורה" (שם ס"ק ד): "ולא הוי כחול המועד פסח דמדלגין, משום דבסוכות כל יום חשוב כיום טוב בפני עצמו, כיון שחלוק קרבנותיו מיום שלפניו".

עוד יש לציין שה"משנה ברורה", באותו סימן בהלכות פסח (ת"צ ס"ק טז), פסק על פי טעמה של הגמרא בערכין שצריך להזכיר בברכות ההפטרה של שבת חול המועד סוכות גם: "יום חג הסוכות הזה", וגם לחתום: "מקדש השבת וישראל והזמנים", אף על פי שבשבת חול המועד פסח אין מזכירים בברכות ההפטרה "יום חג המצות הזה", ואין חותמים "מקדש השבת וישראל והזמנים", אלא רק: "מקדש השבת", מפני שכל אחד מימי חג הסוכות נחשב כיום טוב בפני עצמו, כיון שכל יום מימי חג הסוכות מקריבים קרבן חדש, מה שאין כן בימי חג המצות²⁴!

5. פסקי ה"משנה ברורה" שצריך לשמוח בפילת אויבים!

ה"משנה ברורה" בהלכות ברכות השחר (בסימן נא ס"ק יז) כתב: "יאמר שירת הים בשמחה, וידמה בדעתו כאילו באותו היום עבר בים. והאומר בשמחה מוחלין לו עונותיו".

מפורש בדברי ה"משנה ברורה" שצריך לשמוח בעת אמירת השירה, אף על פי שהשירה מתארת את נפילת המצרים!

עוד כתב ה"משנה ברורה" (בסימן תצ ס"ק ב): "כתבו הספרים דטוב לעשות ביום ב' [של פסח] בסעודה איזה דבר לזכר סעודת אסתר, שביום ההוא נתלה המן".

לפי זה לא רק **שמות** לשמוח בשעת נפילת הרשעים, אלא אדרבא, **נפילת הרשעים היא שגורמת לשמחה!**

עוד יש לציין שעל דברי הטור (אורח חיים סימן תק"פ) "אלו הימים שמתענין בהם: ... ב"ז באלול מתו מוציא דבת הארץ במגפה", כתב ה"בית יוסף": "קשיא לי: למה התקינו להתענות ביום שמתו מוציא דבת הארץ? שמחה מיבעיא באותו היום! ד'באבד רשעים רנה! ושמא מפני שלא זכו שתתקבל תשובתם מצטערינן, דמסתמא שבו, ולא נתקבלו".

²⁴ עיין במאמרו של הרב יואל ליברמן "מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה?" (בספר מרחבים העמוד 201).

גם ה"משנה ברורה" שם (בסימן תקפ ס"ק ח) הביא בקיצור את קושיית ה"בית יוסף" ואת תירוצו.

נמצאנו למדים שההתייחסות היסודית למות רשעים היא: "באבד רשעים רנה", ורק על המרגלים, שהיו בתחילה צדיקים וראשי ישראל, ונכשלו, וגם אחר כך מסתמא חזרו בתשובה, עליהם מצטערים. אבל ברשעים גמורים, כמו אויבי ישראל שרוצים להרע לישראל, ודאי נאמר "באבד רשעים רנה"!

יש לציין שהב"ח שם הביא את קושיית ה"בית יוסף" וכתב על כך: "ומה שתירץ על זה אינו מתקבל. אבל לפי עניות דעתי האמת הוא שלפי שכל ישראל נענשו על ידם, לפי ששמעו לקולם, ונגזרה עליהם גזירה וצרה גדולה שימותו במדבר, ועל כן מדרך התשובה קבלו עליהם להתענות ביום זה לדורות, כדי שישמו ללבם העוון הגדול ששמעו לקול הרשעים, ולא יחזרו עוד לעשות כמעשה הרשעים". עולה מדבריו שגם על מות המרגלים יש לשמוח משום "באבד רשעים רנה", והתענית איננה על מות המרגלים, אלא על צרת ישראל.

דברים דומים כתב גם הנצי"ב בהוספות ל"העמק דבר" (במדבר יד, כז): "כתב בעל הלכות גדולות בהלכות תענית דביום י"ז באלול מתו מוציאי דבת הארץ רעה... ובאותו יום שמתו הודיע משה לישראל כל זה המאמר שנצטוו לומר להם [שכל הדור ימות במדבר, ולא יזכה להיכנס לארץ ישראל (שם, כו-לה)], והיו באבל מאד באותו יום, ומשום הכי נקבע אותו יום בתענית צדיקים, ולא כמו שכתב ה"בית יוסף" סימן תק"פ, עיין שם. אלא משום שמיתתם גרמה אבל לישראל, כמו שכתוב בפסוק ל"ט, משום הכי נזכר יום התענית על מיתת המרגלים".

6. תירוץ הסתירה בדברי ה"משנה ברורה"

יש לשאול על דברי ה"משנה ברורה" שלכאורה הוא סותר את עצמו! מצד אחד הוא פסק שאסור לשמוח בנפילת אויבים, שכן נימק את אי אמירת ההלל בשביעי של פסח ב"מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה", ומצד שני הוא פסק שיש לשמוח ביום שמת המן! ושני ענינים אלו כתובים באותו סימן! יש לתרץ את דבריו על פי דברי ה"חק יעקב".

הרמ"א בהלכות פסח (סימן תצ, ז) כתב: "ואומרים בתפילה ובקידוש: 'זמן חירותנו', כמו ביום טוב ראשון".

כתב על כך ה"חק יעקב" שם (בס"ק ט): "כתב מהרי"ל: ויש אומרים: 'זמן שמחתנו', משום שמחת טביעת המצרים. וכתב ב"שיירי כנסת הגדולה" (סימן תפ"ז): וקשה, דאם כן הלל למה [לא] אמרינן? משום 'מעשי ידי טובעים בים'! איך נאמר 'זמן שמחתנו' על הטביעה?!

ובאמת לא קשיא מידי, דדווקא הלל, לומר שירה לפני הקב"ה כאילו יש שמחה לפניו, אין אומרים, משום 'מעשי ידיו טובעים בים', אבל אומרים 'זמן שמחתנו', שיש 'באבוד רשעים רנה', וכדאיתא להדיא חילוק זה סוף פרק 'אחד דיני ממונות' (סנהדרין לט ע"ב) [הוא אינו שש, אבל אחרים משיש], לכן אותן האומרים כן אין למחות בידם. אבל מנהגנו לומר: 'זמן חירותנו'.

לפי זה יש לשמוח בנפילת אויבים, ואף אפשר לומר בנוסח התפילה "זמן שמחתנו", ורק את ההלל אין לומר! וכך יש לתרץ את דברי ה"משנה ברורה": הלל אין לומר בנפילת האויבים, אבל יש לשמוח בנפילתם²⁵! אמנם יש להעיר, שכאמור לעיל, ה"משנה ברורה" הביא בהלכות סוכה את הטעם של הגמרא בערכין לגבי אמירת ההלל בימי הסוכות ואי אמירתו בימי הפסח, וכן פסק על פי הגמרא בערכין שיש לומר בשבת חול המועד סוכות: "מקדש השבת וישראל והזמנים", כך שאין הכרעה בדברי ה"משנה ברורה" האם אין לומר הלל בנפילת אויבים²⁶.

²⁵ כעין זה כתב לי הגאון רבי אביגדר נבנצל שליט"א, רב העיר העתיקה, במענה למכתבי אליו: "אנחנו עושים ימים טובים כשניצלנו מהרשעים, וגם אמרנו שירה על מעשה ים סוף, ורק בשירה המיוחדת של ההלל ממעטים".

²⁶ ידוע המנהג להטיף מכוס היין בליל הסדר בשעת אמירת "דם ואש ותמרות עשן", עשר המכות, ו"דצ"ך, עד"ש, באח"ב". מפורסם הטעם שהדבר נעשה כדי למעט את השמחה, כיון שהמצרים מתו. מה המקור למנהג זה ומה המקור לטעם זה? המקור למנהג הוא ב"דרכי משה" על הטור (סימן תע"ג אות יח): "כשיגיע לידם ואש ותמרות עשן יזרוק באצבעו לחוץ, וכן כשאומר דצ"ך עד"ש באח"ב, בפרט ובכלל, סך הכל ט"ז פעמים, וכן נהג מהר"ש, ואמר שכן הוא בספר אבי"ה, נגד ט"ז פנים של חיות עכ"ל". והוסיף הרמ"א: "ונראה שרומזים כאן שחרבו של הקב"ה נקרא יוה"ך, והוא מלאך הממונה על הנקמה, כידוע למקובלים". לפי זה הטעם למנהג הוא משום נקמה, ההיפך מהטעם של מיעוט השמחה!

גם ה"משנה ברורה" שם (סימן תעג ס"ק עה) כתב על דברי הרמ"א שנוהגים להטיף ט"ז פעמים מן הכוס: "כנגד אותיות י"ו משמו של הקדוש ברוך הוא שהכה את פרעה".

מה המקור אם כן לטעם של מיעוט השמחה בהטפה מהכוס? במספר הגדות כתוב שמקור הטעם הוא בהגדת "זבח פסח" לאברבנאל (הגדת "לקח טוב", הגדת "הסדר הערוך" (ח"ב), הגדת הרב אבינר), אבל שם בהגדת "זבח פסח" הדברים אינם מופיעים! לא רק זאת, אלא שמדברי האברבנאל במקום אחר משמע הפוך: בפירושו לפסוק "ויאמר שמואל [אל אגג]: כאשר שכלה נשים חרבך, כן תשכל מנשים אמך, וישסף שמואל את אגג לפני ד' בגלגל" (שמואל א טו, לג), כתב האברבנאל: "ועם היות שמואל זקן בא בימים, היה מגבורתו ששסף שמואל את אגג, ובקעו בחרבו כמו שיבקעו העצים, וזה לקיים 'ישמח צדיק כי חזה נקם, פעמיו ירחץ בדם הרשע' (תהלים נח, יא)".

עוד יש לציין שבמספר הגדות ("הגדה שלמה", ב"עיוני ההגדה", בהגדת הרב שטיינזלץ ובהגדת הרב מרגליות) הביאו מספר טעמים להטפת היין, ולא הביאו כלל טעם זה, וכן לא הביאו "כף החיים"!

חלק ג: מדרשי חז"ל על גדולי ישראל ששמחו בנפילת אויביהם

מלבד מה שמפורש בתנ"ך שגדולי ישראל שרו על נפילת אויביהם, כפי שהובא בהקדמה, נאמר במדרשי חז"ל רבים על מקרים נוספים שבהם שרו גדולי ישראל על נפילת אויביהם.

א. המדרש על שירת הבאר בעקבות מפלת האויבים

במדרש רבה בפרשת חקת (יט, כה) נאמר: "אז ישיר ישראל את השירה הזאת' (במדבר כא, יז) - השירה הזאת נאמרה בסוף ארבעים שנה, והבאר ניתנה להם מתחילת ארבעים, ומה ראה ליכתב כאן? הענין הזה נדרש למעלה הימנו: 'על כן יאמר בספר מלחמת ד' את זה בסופה ואת הנחלים ארנון' (שם, יד) - שעשה להם הקב"ה אותות וניסים בנחלי ארנון, כניסים שעשה להם בים סוף.

ומה הם ניסים של נחלי ארנון? אדם עומד על הר זה ומדבר עם חברו בהר הזה, והוא רחוק ממנו שבעה מילין, והדרך יורד לתוך הנחל ועולה, ודרכן של ישראל לעבור בתוך הנחל. נתכנסו כל האומות לשם, אוכלוסין שאין להם סוף. ישבו מקצתן בתוך הנחל, והנחל מלמעלן עשוי מערות, וכנגד המערות הר שכנגדו עשוי סלעים סלעים כגון שדיים, שנאמר: 'ואשד הנחלים' (שם, טו). נכנסו האוכלוסין לתוך המערות ואמרו: 'כשירדו ישראל לתוך הנחל - אלו עומדין לפנייהם שבתוך הנחל, ואלו למעלה מן המערות, ונהרוג את כולם'.

כיון שהגיעו ישראל לאותו מקום, לא הצריכן לירד למטה מן הנחל, אלא רמו להרים... נכנסו הסלעים לתוך המערות ורצצו כל אותן גבורין, והבאר ירדה לתוך הנחל ומתגברת שם ואיבדה כל האוכלוסין, כדרך שאיבד אותן הים. לכך הקיש את זה בסופה לנחלי ארנון. ועברו ישראל על אותן ההרים ולא ידעו כל נסים הללו. אמר הקב"ה: הריני מודיע לבני כמה אוכלוסין אבדתי מפניהם. **ירדה הבאר לאותן המערות, והוציאה גולגליות, וזרועות, ורגלים שאין להם חקר, וישראל חזרו לבקש**

בספר "מענינות" לפסח עמ' 103 הערה 85 הובא טעם זה בשם רש"י הירש ור"י בנעט, בלא ציון מקור (ויש שם במאמר 177 הערות, ובכולן מקורות מדויקים!), ובהגדת הרש"י הירש גם כן אינו מופיע. בהגדת "טללי אורות" (עמ' רנב-רנג) הובא טעם זה בשם הגר"י נימן, ראש ישיבת "אור ישראל", בשם הסבא מסלבודקה. ועיין גם ב"מקראי קדש" (לרב משה הררי מהדורת תשנ"ב) עמ' רלח-רלט ובסוף הערה מח.

דברתי עם מספר רבנים שכתבו פירושים להגדה, וגם הם לא ידעו מה המקור לטעם זה. על טעם זה אמר אחי הרב יגאל שליט"א, כמובן לא כמקור, אלא כהסבר: גם אם נקבל טעם זה, יש לתת לו את המשקל המדויק: בליל הסדר אנו שותים ארבע כוסות מלאות של יין (לשיעור ה"חזון איש": שש מאות סמ"ק!), ומטיפים רק שש עשרה טיפות מתוכן. זהו המשקל כמה יש להצטער על נפילת האויבים, וכמה יש לשמוח בהצלנתו, אף על פי שאויבים נפלו.

את הבאר, וראו אותה שהיא יוצאה מלאה מתוך הנחל, ומוציאה איברים איברים. ומנין שהבאר הודיע בהן? שנאמר: 'ואשד הנחלים... ומשם בארה' (שם, טו-טז). וכי משם היתה? והלא מתחילת ארבעים שנה היתה עמהם! אלא שירדה לפרסם את הנסים, והיו ישראל עומדים על הנחלים ואומרים לה: 'עלי באר ענו לה' (שם, יז), ואמרו שירה עליהם"²⁷.

ממדרש זה גם כן רואים שבני ישראל שרו בעקבות מפלת האויבים!

ב. מדרשי חז"ל על הפסוק "ישמח צדיק כי חזה נקם"

1. הגמרא בסוטה

בגמרא במסכת סוטה (יג ע"א) נאמר: "כיון שהגיעו [יוסף ואחיו עם מיטתו של יעקב אבינו] למערת המכפלה, אתא עשו, קא מעכב. אמר להן: 'ממרא קרית הארבע היא חברון' (בראשית לה, כז) ואמר רבי יצחק: קרית ארבע - ארבע זוגות היו: אדם וחיה, אברהם ושרה, יצחק ורבקה, יעקב ולאה. איהו קברה ללאה בדידיה, והאי דפייש דידי הוא. אמרו ליה: זבינתה.

אמר להו: נהי דזביני בכירותא, פשיטותא מי זביני? אמרו ליה: אין, דכתיב: 'בקברי אשר כריתי לי' (בראשית נ, ה), ואמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יהוצדק: אין 'כירה' אלא לשון מכירה, שכן בכרכי היס קורין למכירה 'כירה'. אמר להו: הבו לי איגרתא.

אמרו ליה: איגרתא בארעא דמצרים היא. ומאן ניזיל? ניזיל נפתלי, דקליל כי איילתא, דכתיב: 'נפתלי אילה שלוחה, הנותן אמרי שפרי' (בראשית מט, כא), אמר ר' אבהו: אל תקרי: 'אמרי שפרי', אלא: 'אמרי ספרי'. חושים בריה דדן תמן הוה, ויקירן ליה אודניה. אמר להו: מאי האי?

ואמרו ליה: קא מעכב האי, עד דאתי נפתלי מארעא דמצרים. אמר להו: ועד דאתי נפתלי מארעא דמצרים יהא אבי אבא מוטל בבזיון?! שקל קולפא, מחייה ארישיה, נתרן עיניה, ונפלו אכרעא דיעקב. פתחינהו יעקב לעיניה ואחיך, והיינו דכתיב: 'ישמח צדיק כי חזה נקם, פעמיו ירחץ בדם הרשע' (תהלים נח, יא)".

²⁷ ענין זה נאמר גם במדרש תנחומא חקת סימן כ והובאו הדברים בקיצור ברש"י במדבר כא, יד-יז.

[תרגום: כיון שהגיעו יוסף ואחיו עם מיטתו של יעקב אבינו למערת המכפלה, בא עשו, ועקב שלא יקברו את יעקב שם.

אמר להם עשו: כתוב: 'ממרא קרית הארבע היא חברון' (בראשית לה, כז), ואמר רבי יצחק: קרית ארבע - ארבע זוגות היו: אדם וחיה, אברהם ושרה, יצחק ורבקה, יעקב ולאה. יעקב כבר קבר את לאה בחלקו, והחלק שנשאר הוא שלי²⁸.

אמרו לו: מכרת את חלקך [במערת המכפלה] כאשר מכרת את הבכורה. אמר להם: נכון שמכרתי את בכורתי, ולא אטול פי שנים, אבל את חלקי כאח שאינו בכור לא מכרתי.

אמרו לו: כן מכרת את כל חלקך, שכן אמר לנו אבא יעקב לפני מותו: 'בקברי אשר כריתי לי' (בראשית נ, ה), ואמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יהוצדק: אין 'כירה' אלא לשון מכירה, שכן בכרכי הים קורין למכירה 'כירה'. אמר להם: הראו לי את שטר המכירה.

אמרו לו: השטר בארץ מצרים. ומי ילך? ילך נפתלי שקל ברגליו כמו אילה, שכתוב: 'נפתלי אילה שלוחה הנותן אמרי שפר' (בראשית מט, כא), אמר ר' אבהו: אל תקרא: 'אמרי שפר', אלא: 'אמרי ספר'.

חוששים בנו של דן היה שם, והיו אזניו כבדות שמיעה.

אמר להם: למה אינכם קוברים את סבא?

אמרו לו: עשו מעכב, עד שיבוא נפתלי מארץ מצרים.

אמר להם: ועד שיבוא נפתלי מארץ מצרים יהא סבא מוטל בבזיון!?

לקח מקל, הכה את עשו בראשו, נשרו עיניו של עשו ונפלו על רגליו של יעקב²⁹.

פתח יעקב את עיניו וחייך, וזהו שכתוב: 'ישמח צדיק כי חזה נקם, פעמיו ירחץ בדם הרשע' (תהלים נח, יא).

ממדרש זה רואים שיעקב אבינו שמח במפלת עשו!

2. המדרש בפרשת בא

במדרש רבה בפרשת בא (יח, י) נאמר: "הרבה ניסים עשה הקדוש ברוך הוא לישראל: הרג בכורי מצרים שהיו משולים לבהמה, שנאמר: 'אשר בשר חמורים בשרם' (יחזקאל כג, כ). הרג בכורי שבי, שהיו אומרים לשבוי שהיה חבוש בבית

²⁸ יש לשים לב כמה מגוחכת טענתו: הרי הוא עצמו טוען שאמורים להיות במערה ארבעה זוגות, ומי הוא בן זוגה של לאה? האם לא יעקב?!

²⁹ לשם מה ספרו לנו חז"ל שחוששים בן דן היה כבד שמיעה ואת מה שהוא שאל אותם ומה שהם ענו לו? מדוע לא ספרו רק שחוששים בן דן לקח מקל והרג את עשו? נראה שחז"ל באו ללמדנו שלפעמים מתוך דיון עם האויבים עלולים להיסחף ולנסות למצוא חן בעיניהם ולהצטדק בפניהם, ורק מי שאינו מקשיב לטענותיהם יכול לפעול מתוך שמירת הכבוד הלאומי.

האסורין: 'רצונך שתצא ויגאלו ישראל! והוא אומר: 'לא נצא מכאן לעולם, כדי שלא יצאו ישראל'. לכך דגן עמהם מבכור פרעה עד בכור השבי...
 וכל מי שרצו שלא יגאלו ישראל - מתו עם הבכורים, שנאמר: 'ויך כל בכור במצרים' (תהלים עח, נא). צעקו כולם, שנאמר: 'ותהי צעקה גדולה במצרים' (שמות יב, ל)... וכן דוד אמר: 'ישמח צדיק כי חזה נקם' (תהלים נח, יא). והסביר המהרז"ו שם: "משה וכל הצדיקים שחזו נקם במצרים", וכעין זה כתב גם ה"יפה תואר"³⁰.

ממדרש זה רואים שמשה וכל הצדיקים שמחו בעקבות מיתת המצרים!

3. המדרש בפרשת מטות

במדרש רבה בפרשת מטות (כב, ה) נאמר: "נקם נקמת בני ישראל מאת המדינים" (במדבר לא, ב) - זה שאמר הכתוב: 'לא יגרע מצדיק עיניו, ואת מלכים לכסא' (איוב לו, ז). מהו 'לא יגרע מצדיק עיניו'? אין הקב"ה מונע מן הצדיק מה שרוצה בעינו. ללמדך שמשה מתאוה לראות בנקמת מדין קודם שימות, והיה מבקש מן הקדוש ברוך הוא שיראה בעיניו. על משה נאמר: 'ישמח צדיק כי חזה נקם' (תהלים נח, יא) - נקמת מדין, 'פעמיו ירחץ בדם הרשע' - זה בלעם"³¹.
 גם ממדרש זה רואים שמשה שמח בעקבות מפלת האויבים!

ג. מדרשי חז"ל על הפסוק "באבד רשעים רנה"

במספר מקומות השתמשו חז"ל בפסוק "באבד רשעים רנה" כדי לתאר את השמחה שהיתה ושישנה בנפילת רשעים:

1. המשנה בסנהדרין

במשנה בסנהדרין (פ"ד מ"ה, לז ע"א וע"ב) נאמר: "כיצד מאיימין את העדים על עדי נפשות? היו מכניסין אותן ומאיימין עליהן: שמא תאמרו מאומד, ומשמועה, עד מפי עד, ומפי אדם נאמן. שמא אי אתם יודעין שסופנו לבדוק אתכם בדרישה ובחקירה. הווי יודעין שלא כדיני ממונות דיני נפשות: דיני ממונות - אדם

³⁰ ועיין ב"ידי משה" שם שהסביר שהכוונה ליוסף, ועיין ברד"ל שם שהסביר שהכוונה ליעקב.

³¹ א. כעין זה נאמר גם במדרש תנחומא מטות סימן ד.

ב. עיין בספר "אור הרעיון" לקדוש הרב מאיר כהנא הי"ד בפרק "נקמה" (עמודים קיט-קלה), ובמאמר בנו, יבלחט"א, הרב ברוך כהנא "תפילות להענשת רשעי אומות העולם" בספר "נשמה של שבת" לזכרו של הקדוש הרב אליהו שלמה רענן הי"ד (עמ' 419-405).

יש לציין שיש סליחות שבהן מבקשים לא רק להעניש את אומות העולם, אלא גם שנשמח באובדנם: "נגילה ונשמחה בך רשעים באבד" (סליחות לערב ראש השנה סימן לה: "חיים ארוכים").

נותן ממון ומתכפר לו, דיני נפשות - דמו ודם זרעותיו תלויין בו עד סוף העולם, שכן מצינו בקין, שהרג את אחיו, שנאמר: 'דמי אחיך צועקים' (בראשית ד, י). אינו אומר: 'דם אחיך', אלא: 'דמי אחיך' - דמו ודם זרעותיו...
ושמא תאמרו: 'מה לנו ולצרה הזאת' [רש"י: מה לנו ולצרה הזאת - להכניס ראשינו בדאגה הזאת אפילו על האמת].

והלא כבר נאמר: 'והוא יֵד או ראה או ידע אם לא יגיד' וגו' (ויקרא ה, א) [רש"י: והלא כבר נאמר והוא יֵד - עליכם מוטלת חובה ונשיאות עוון אם לא תגידו מה שראיתם].

ושמא תאמרו: 'מה לנו לחוב בדמו של זה' [רש"י: ושמא תאמרו מה לנו לחוב - להיות מתחייבים מדמיו של זה, נוח לנו לעמוד ב'אם לא יגיד'].

והלא כבר נאמר: 'באבד רשעים רנה' (משלי יא, י). [רש"י: והלא כבר נאמר 'באבד רשעים רנה' - אם רשע הוא אין כאן עונש].

רואים מהמשנה שמשכנעים את העדים להעיד על חייבי מיתות על ידי אמירת הפסוק "באבד רשעים רנה".

2. הגמרא בסנהדרין

במסכת סנהדרין (לט ע"ב) נאמר על הפסוק שנאמר במיתת אחאב: "ויעבר הַרְנָה במחנה' (מלכים א כב, לו), א"ר אחא בר חנינא: 'באבד רשעים רנה' - באבוד אחאב בן עמרי רנה".

מגמרא זו עולה שבני ישראל שמחו במות אחאב, מפני שהיה רשע. לעומת זאת מהגמרא במסכת מגילה (ג ע"א) עולה שספדו לאחאב מספד גדול. כך נאמר שם בגמרא: "ביום ההוא יגדל המספד בירושלם כמספד הדדרמון בבקעת מגדון' (זכריה יב, יא), ואמר רב יוסף: אלמלא תרגומא דהאי קרא לא ידענא מאי קאמר: 'ביום ההוא יסגי מספדא בירושלם כמספדא דאחאב בר עמרי, דקטל יתיה הדדרמון בן טברימון ברמות גלעד, וכמספדא דיאשיה בר אמון, דקטל יתיה פרעה חגירא בבקעת מגידו". רואים מהגמרא שכאשר רוצה הנביא לתאר מספד גדול הוא מדמה אותו למספד שהיה על אחאב!

גם בגמרא במסכת בבא קמא (יז ע"א) נאמר שספדו לאחאב מספד גדול. כך נאמר שם: "תנו רבנן: 'וכבוד עשו לו במותו' (דהיי"ב לב, לג) - זה חזקיה מלך יהודה, שיצאו לפניו שלשים וששה אלף חלוצי כתף, דברי ר' יהודה.

אמר לו ר' נחמיה: **והלא לפני אחאב עשו כן!**

אלא שהניחו ספר תורה על מטתו [של חזקיה] ואמרו: 'קיים זה מה שכתוב בזה".
נשאלת אם כן השאלה: האם בני ישראל התאבלו במות אחאב או שמחו

במותו?

שאלה זו שאלו התוספות במסכת בבא קמא (יו ע"א ד"ה "והלא לפני"): "ואף על גב דכתיב: 'ויעבור הרנה במחנה' (מלכים א כב, לו), ואמרינן (סנהדרין לט ע"ב): 'באבד רשעים רנה - באבוד אחאב בן עמרי רנה'!
תירצו התוספות: "היינו לצדיקים שבדור, אבל עבדיו ואוהביו היו מספידין אותו".

מפורש בתוספות שרק עבדיו ואוהביו של אחאב הספידוהו, אבל הצדיקים שבדור שמחו בנפילת אחאב! ואף על פי שהיה מלך ישראל, ונהרג בקרב על ידי גויים!

3. התוספתא בסוטה

בתוספתא סוטה פ"ו (המובאת בסנהדרין קיג ע"ב) נאמר: "רשע אבד מן העולם - טובה באה לעולם, שנאמר: 'ובאבד רשעים רנה'". גם מתוספתא זו רואים שיש שמחה בנפילת רשעים³².

4. הספרי בפרשת קרח

בספרי בפרשת קרח (פיסקא קיז) נאמר: "ואני הנה נתתי לך את משמרת תְּרַמְתִּי, 'ואני' - ברצון, 'הנני' - בשמחה, דברי רבי ישמעאל.
אמרו לו תלמידיו: רבינו, לפי שהוא אומר 'ואני הנני מביא את המבול מים' (בראשית ו, יז), שומע אני שיש שמחה לפני המקום?!
אמר להם: יש שמחה לפני המקום כשיאבדו מכעיסים מן העולם. וכן הוא אומר: 'בטוב צדיקים תעלץ קריה, ובאבד רשעים רנה' (משלי יא, י), ואומר: 'שְׂגֵי רשעים שְׁבֵרַת, לדי' הישועה על עמך ברכתך סלה' (תהלים ג, ח-ט), ואומר: 'די' מלך עולם ועד, אבדו גוים מארצו' (שם י, טז), ואומר: 'יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם, ברכי נפשי את ד' הללויה' (שם קד, לה)³³.
במדרש זה מפורש שיש שמחה אפילו לפני הקב"ה כשנאבדו רשעים מן העולם, ושלא כגמרא במגילה ובסנהדרין שהקב"ה אינו שמח במפלת רשעים.

³² כעין זה, רק בלא להסתמך על הפסוק, נאמר גם במשנה בסנהדרין (עא ע"ב): "בן סורר ומורה נידון על שם סופו, ימות זכאי ואל ימות חייב, שמייתן של רשעים הנאה להן והנאה לעולם, לצדיקים - רע להן ורע לעולם.

יין ושינה לרשעים - הנאה להן והנאה לעולם, ולצדיקים - רע להן ורע לעולם.
פיזור לרשעים - הנאה להן והנאה לעולם, ולצדיקים - רע להן ורע לעולם.
כינוס לרשעים - רע להן ורע לעולם, ולצדיקים - הנאה להן והנאה לעולם.
שקט לרשעים - רע להן ורע לעולם, לצדיקים - הנאה להן והנאה לעולם."
³³ כעין זה אמרו גם במדרש במדבר רבה ג, ד.

5. המדרש בתהלים

במדרש שוחר טוב לתהלים (מזמור צה) נאמר: "לכו נרננה לד' נריעה לצור ישענו - זהו שאמר הכתוב: 'רְנֵי בַת צִיּוֹן, הֲרִיעוּ יִשְׂרָאֵל וְגוֹי' (צפניה ג, יד). על איזה דבר? 'הסיר ד' משפֿטֿיךָ, פָּנָה אֵיבֶיךָ' (שם, טו). **הכל שמחים במפלתן של רשעים.** וכן הוא אומר: 'שָׁבַר ד' מַטֵּה רִשְׁעִים שֶׁבַט מְשָׁלִים, מָכָה עַמִּים בַּעֲבֵרָה' (ישעיהו יד, ה-ו). מה כתיב? 'נחה שקטה כל הארץ, פָּצְחוּ רְנָה' (שם, ז). ואומר: 'כְּשֶׁמַּח כֹּל הָאָרֶץ שֶׁמָּמָה אַעֲשֶׂה לְךָ' (יחזקאל לה, יד). אימתי הארץ שמחה? כשאעשה אותך שממה. וכן הוא אומר: 'וישב עליהם את אונם' (תהלים צד, כג), מיד: 'לכו נרננה לד' (שם צה, א). וכן הוא אומר: 'בטוב צדיקים תעלץ קריה, ובאבד רשעים רנה' (משלי יא, י).

במדרש זה מפורש שהכל שמחים במפלתן של רשעים.

חלק ד: מקורות בדברי חז"ל והפוסקים שחובה לשמוח במות רשעים!

במספר מדרשים וכן בדברי הפוסקים מפורש שיש לשמוח ביום שנופלים רשעים שמצירים לישראל.

א. המקורות במסכת תענית ובמגילת תענית

הגמרא במסכת תענית (יח ע"ב) אומרת שבזמן בית המקדש השני אסור היה להתענות ביום ניקנור וביום טורינוס, ואחר כך ביררה על מה נקבעו שני ימים אלו:

1. יום ניקנור

"מאי ניקנור ומאי טורינוס? דתניא: ניקנור אחד מאפרכי [-שרי] יוונים היה, ובכל יום היה מניף ידו על יהודה וירושלים, ואומר: 'אימתי תפול בידי וארמסנה'. וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום, קצצו בהונות ידיו ורגליו, ותלאום בשערי ירושלים, ואמרו: 'פה שהיה מדבר בגאווה, וידים שהיו מניפות על ירושלים - תעשה בהם נקמה'".

מפורש בגמרא זו שעשו יום טוב שאסור בתענית ביום שזכו לנצח את אחד מאויבי ישראל הגדולים, ואף תלו את בהונות ידיו ורגליו בשערי ירושלים! בירושלמי (תענית פ"ב הי"ב) שהובאו דבריו במהרש"א הוסיפו שגם תלו את ראשו, בגלל פיו שדיבר בגאווה נגד ירושלים!

2. יום טורינוס

המשיכה הגמרא שם: "מאי טורינוס?"

אמרו: כשביקש טוריינוס להרוג את לולינוס ופפוס אחיו [רש"י: צדיקים גמורים היו] בלודקיא [רש"י: היא לוד, והיינו דאמרין בכל דוכתא (ב"ב דף י ע"ב): 'הרוגי לוד אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתן' בגן עדן. ויש אומרין שנהרגו על בתו של מלך שנמצאת הרוגה ואמרו: 'היהודים הרגוה', וגזרו גזרה על שונאיהן של ישראל. ועמדו אלו ופדו את ישראל ואמרו: 'אנו הרגנוה', והרג המלך לאלו בלבד], אמר להם: 'אם מעמו של חנניה מישאל ועזריה אתם - יבא אלקיכם ויציל אתכם מידי, כדרך שהציל את חנניה מישאל ועזריה מיד נבוכדנצר'. אמרו לו: 'חנניה מישאל ועזריה צדיקים גמורין היו, וראויין היו ליעשות להם נס, ונבוכדנצר מלך הגון היה, וראוי ליעשות נס על ידו, ואותו רשע הדיוט הוא, ואינו ראוי ליעשות נס על ידו. אנו נתחייבנו כליה למקום, ואם אין אתה הורגנו - הרבה הורגים יש לו למקום, והרבה דובין ואריות יש לו למקום בעולמו שפוגעין בנו והורגין אותנו. אלא לא מסרנו הקדוש ברוך הוא בידך אלא שעתיד לפרע דמינו מידך'. אף על פי כן הרגן מיד. אמרו: לא זזו משם עד שבאו דיופלי [רש"י: שני שרים] מרומי ופצעו את מוחו בגיזרין [רש"י: מקלות]". מפורש בגמרא זו שעשו יום טוב שאסור בתענית ביום שמת מנהיג חשוב של אויבי ישראל על ידי רומאים.

3. יום שמת בו הורדוס

עוד נאמר במגילת תענית (ראש פרק ט): "בשבעה ביה (בכסלו) יום טוב, יום שמת הורדוס, מפני שהיה הורדוס שונא את החכמים, ששמחה היא לפני המקום כשהרשעים מסתלקים מן העולם".

4. יום שמת בו ינאי

עוד אמרו שם (בראש פרק יא): "בשנים בשבט יום טוב דלא למספד... מת ינאי המלך, ששמחה היא לפני הקב"ה כשהרשעים מסתלקים מן העולם". יש לציין שבמקורות אלו מפורש שגם לפני הקב"ה יש שמחה בשעה שהרשעים מסתלקים מן העולם, ושלא כגמרא במגילה ובסנהדרין שהקב"ה אינו שמח במפלת רשעים.

ב. פסקי הרמב"ם וה"שולחן ערוך"

כתב הרמב"ם בהלכות אבל (פ"א ה"י): "כל הפורשים מדרכי צבור, והם האנשים שפרקו עול המצוות מעל צוארן, ואין נכללין בכלל ישראל בעשיית המצוות, ובכבוד המועדות ושיבת בתי כנסיות ובתי מדרשות, אלא הרי הן כבני

חורין לעצמן כשאר האומות, וכן המינים והמשומדים [נ"א: האפיקורוסין והמומרים] והמוסרים - כל אלו אין מתאבלין עליהן, אלא אחיהם ושאר קרוביהם **לובשים לבנים ומתעטפים לבנים ואוכלים ושותים ושמחים**, שהרי אבדו שונאיו של הקב"ה, ועליהם הכתוב אומר: 'הלא משנאיך ד' אשנא'". כעין זה כתב גם ה"שולחן ערוך"³⁴.

סיכום

א. בכל הדורות שמחו ישראל וגדולי ישראל על מפלת אויביהם:

1. יעקב שמח כשראה במותו של עשו.
2. משה ובני ישראל שמחו בהריגת בכורות מצרים, בטביעת המצרים בים סוף, במיתת האמוריים בנחלי ארנון ובמיתת בלעם ואנשי מדין.
3. דבורה וברק שמחו במפלת סיסרא.
4. דוד שמח במפלת אויביו, ועוד.

ב. על פי התנא דבי אליהו הפסוק "בנפל אויבך אל תשמח" נאמר רק על אנשים צדיקים מישראל, אבל ברשעים מישראל נאמר: "באבד רשעים רנה".
ג. על פי הגמרא, הפסוק "בנפל אויבך אל תשמח" נאמר רק על אנשים מישראל, אבל על הגויים נאמר: "ואתה על במתימו תדרך".
ד. הגמרא במקומות אחרים אמרה על רשעים מישראל: "באבד רשעים רנה".

ה. ברשעי אומות העולם נאמר: "באבד רשעים רנה", "ישמח צדיק כי חזה נקם".

ו. חכמים תיקנו ימים טובים שאסורים בהספד ובתענית בימים שבהם מתו רשעים שהציקו לישראל, הן רשעים מאומות העולם והן רשעים מישראל.
ז. הגמרא עקבית בשיטתה בכל המקומות, שבני ישראל וגדולי ישראל שמחו בנפילת האויבים!

1. במסכת ברכות (ט ע"ב, י ע"א) לגבי דוד שראה במפלתן של רשעים.
2. במסכת תענית (יח ע"ב) לגבי ניקנור וטוריינוס.
3. במסכת מגילה (טז ע"א) לגבי מרדכי והמן.
4. במסכת סוטה (יג ע"א) לגבי יעקב ועשו.
5. במסכת סנהדרין (לט ע"ב, קיג ע"ב) לגבי אחאב ורשעים באופן כללי.
6. במסכת ערכין (י ע"ב) לגבי אי אמירת הלל בשביעי של פסח.

³⁴ יורה דעה סימן שמה סעיף ה, (בלא המשפט האחרון, ועיין שם בש"ד).

ח. גם רוב המדרשים סוברים כמו הגמרות שבני ישראל וגדולי ישראל שמחו
בנפילת האויבים :

1. מדרש רבה לגבי הריגת בכורות מצרים, טביעת המצרים בים סוף, מיתת
האויבים בנחלי ארנון, ומיתת בלעם ואנשי מדין.
2. ספרי ושחר טוב באופן כללי.
3. תנא דבי אליהו לגבי נבל ובאופן כללי.
4. מגילת תענית לגבי ניקנור וטוריינוס, ינאי והורדוס.

ט. המאמר "מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה" נאמר למלאכים,
ולא לבני ישראל, והוא נאמר כלפי רצונם של המלאכים לשיר את שירתם הרגילה,
וד' מנעם מפני שעם ישראל היה נתון בצרה, אבל אחרי שהמצרים טבעו בים אמרו
המלאכים שירה.

י. רק במדרשים בודדים נאמר על נפילת המצרים: "בנפל אויבך אל תשמח",
ושלכן אין אומרים הלל בשביעי של פסח.

יא. להלכה פסקו הרמב"ם, ה"שולחן ערוך" וה"משנה ברורה" שיש לשמוח
כשמתים רשעים, הן רשעים מאומות העולם והן רשעים מישראל.